

“BOBURNOMA” ASARIDA AYOLLAR SIYRATINING YORITILISHI

Ahmedova Maftuna Solimjon qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti
4-bosqich talabasi*

Muqaddas dinimiz Islomda barchaga birdek xitob qilinib, erkak va ayollarga tenglik ila muomala qilingan. Haq-huquqlarda birini boshqasidan ustun qo'yilmagan. Shuningek, islom shariati umumiy shaklda aniq maqsadga erishishni ko'zlagan bo'lib, u “himoya” deb ataladi. Himoya esa turli jabhalarda, turli shakllarda namoyon bo'ladi. Xususan, ayollarning sha'ni, ularga taalluqli bo'lgan barcha narsa islom dini asosida himoya etiladi. Shu sababdan ham Qur'oni karim va sunnati nabaviyda ayollarga oid haq-huquqlar, nozik va daqiq ta'riflar alohida e'tibor bilan keltiriladi, adolat, latofat va mehr ila bayon qilinadi.

Qur'oni karimda “Niso” (Ayollar) nomi bilan alohida sura nozil qilingan bo'lib, unda meros va ayollarga muomala qilish hukmlari bayon etilgani dinimizda ularning ehtirom qilinganini ko'rsatib beradi. Shuningdek, dinimizda ayollar ona sifatida ulug'lanadi. Islom farzandlarni onalariga chiroyli muomalada bo'lishga buyurib, bu orqali ayollarni ona sifatida ulug'laydi.

Ayol Haq taolo tomonidan yaratilgan buyuk xilqat! Ayol nafosat va go'zallik dunyosining rahnamosi. Ayol bor ekanki, butun olam charog'on va munavvar. Ayol bir qo'lida beshik tebratsa, bir qo'lida dunyoni tebratadi. Shuning uchun ham asrlar davomida ayol xilqatiga mansub nafosat egalari ardoqlanib kelingan. Temuriylar saltanati hukmdori Amir Temur ham pokiza qalb va yuksak intilishlar sohibasi bo'lgan pokziynat vujudlarga alohida e'tibor qaratgan. “Temur tuzuklari”da keltirilishicha, “Mamlakatida birgina ayol qolganda ham hurmatini joyiga qo'ygan bo'lardim” (II, 38, 23). Shu birgina jumlada Amir Temurning ayollarga bo'lgan hurmatini ilg'ab olsa bo'ladi.

“Tarixdan ma'lumki, temuriylar xonadonida o'z sultonlariga yo'l-yo'riq ko'rsatish, muhorabalar taqdirini hal etish, sulh tuzish yoki aksincha urush nizolarni boshlash, sultonzodalarni taxtga tayinlash yoki undan mahrum etish kabi murakkab masalalarga saroy ayollari bosh bo'lganlar, bu voqeakarga o'z hissalarini qo'shgan. Bunday oqila ayollar sarkarda erlariga shuhrat keltirganlar (masalan, Amir Temurning suyukli xotini Saroy Mulk xonim buyuk sarkarda g'alabalarining ilhomchisi, hamg'oyasi va yaqin maslahatchisi bo'lgan). O'zining tor manfaatini ko'zlab qabih harakatlar qilgan bir qancha zodagon ayollar esa sultonlarning ofati, shum toleiga aylangan ham”¹⁰.

Bilamizki, Amir Temur malika Saroy Mulk xonimni o'z nikohiga kiritgunga qadar, haramida boshqa xotinlari ham bo'lgan. Lekin xon avlodiga mansub Saroy Mulki xonim haramdagi barcha maliklardan ulug'rog'I hisoblanib, “katta xonim” yoxud “Bibixonim” degan unvonga noil bo'ladi. Albatta, bunday e'zozga Musharraf bo'lish uchun aql-

¹⁰ H.Qudratullayev. Bobur armoni. “Sharq”, 2009 – 384 b.

zakovat, did-farosat, fikrlash doirasining kengligi bosh omil bo'lgan. Zotan, tarixiy manbalarning guvoh berishicha, Saroy Mulki xonim zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor va aql-zakovat sohibasi, husn-latofat bobida ham benaziri edi. Saroy Mulki xonim insonparvar, vatanni sevguvchi, mamlakatning siyosiy-ijtimoiy, madaniy hayotidan yaxshigina xabardor bo'lgan, saltanat ishlarida domno maslaxatlari bilan qatnashib turgan ayol edi. Ayniqsa, ilm-ma'rifatga alohida e'tibor ila qarar, tolibi ilmlarga homiylik qilardi. Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlarida Saroy Mulki xonim ko'pincha birga yurgan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, o'ta ziyrak, tadbirkor Saroy Mulki xonim saltanatni boshqarishda vujudga kelgan ayrim muammolarni hal qilishda o'zining oqilona maslaxatlari bilan faol qatnashgan. Amir Temur Saroy Mulk xonimga oshkora bo'ysunmasa-da, biroq uning oqilona maslaxatlariga o'zida qandaydir ehtiyoj sezib turgan.

Temuriy malikalar orasida Gavhar Shod begimning ham o'rni beqiyosdir. Gavhar Shod begim Amir Temurning to'rtinchi og'li Shohruh mirzoning katta xotini edi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Gavhar Shod begim oqila, tadbirkor, yuksak did-farosatli, suxandon, bir so'zli ya'ni qat'iyatli, go'zallik bobida ham benazir bo'lgan. Saltanat, devon ishlarini ham maromiga yetkazib bajargan. Hattoki, Shohruh mirzo ham Gavhar Shod begimning oqila, donoligiga tan bergan va saltanatni boshqarishda oqilona va tadbirli maslaxatlariga ehtiyoj sezib turgan. Viloyatlarga hokim tayinlash, qo'shinga sarkarda belgilash, hatto kimga qanday jazo berish masalalari ham malikaning ixtiyorida edi.

Ota-bobolari ishlarini davom ettirgan, temuriy hukmdor Mirzo Bobur ham bobosi Temur singari ayollik dunyosiga mansub bo'lgan har bir ma'suma qalblarni ulug'lagan. Ularga alohida hurmat-e'tibor ko'rsatgan. Qarindosh-urug'lar o'rtasidagi mehr rishtalarini mustahkamlagan. "Boburnoma"da ham bir mavzu – muallifning xotin-qizlarga bergan bahosi, ularga munosabati, asarda ularning o'sha davrdagi o'rni, mavqei mavzui diqqatimizni o'ziga tortadi. Mirzo Bobur o'zining umr kitobi – "Boburnoma"da bir necha ayollar timsollarini yaratgan. Ularning nomlarini bayon qilishda, ulardagi oliyanoblik, yuksak tuyg'ular, go'zallik fazilatlar alohida tilga olinadi. Bobur asarda ayollarning insoniy qiyofasiga qarab baho beradi. Eng avvalo, ulardagi sadoqat tuyg'ularini hamma narsadan ustun qo'yadi.

Temuriy hukmdorlar orasida Bobur ayoldek muqaddas zotga yuksak ehtirom bilan qaraydi va boshqa temuriy hukmdorlar bilan solishtirganda yaxshi munosabatda bo'ladi. Uning bunday qarashlarini onasi, opasi, xotinlari va qizlariga bo'lgan ehtiromi, ularning izzat-ikromini joyida qo'ygani kabi munosabatlaridan ham yaqqol sezishimiz mumkin. U ham boshqa temuriyzodalar qatori bir nechta xotinlarni nikohiga olgan, ularni har birini e'zozlagan va hurmatini joyiga qo'yan.

Boburning har bir kunida, harbiy yurishlarida, shodligida-yu musibatida birga bo'lgan onasi Qutlug' Nigorxonim onalik muhabbati ila farzandining baxtikamoli uchun har jabhada qalqon bo'ldi. Farzandini chin dildan duo qilib, uning baxt-u saodatini so'radi, bolasini barcha tashlab ketsa hamki, uni ham yomon, ham yaxshi kunida

qo'llab-quvvatladi. "Boburnoma"da ham validasi haqida o'z fikrlarini bayon etadi. Validasining har qadamda unga yo'ldosh ekanligini, taxtni boshqarishda ham buvisi va onasi unga davlat ishlarida bosh- qosh bo'lganliklarini alohida e'tirof etadi. Qobulni egallaganga qadar qaysi shaharlarda bo'lgan bo'lsa onasi Qutlug' Nigorxonim uning yonida yurganini quyidagi tarixiy haqiqatlarda bayon etadi: "...mening validam – Qutlug' Nigorxonim aksar qazoqliklarda va fatarotlarda mening bilan bir edilar. Qobulni olg'ondin besh – olti oy so'ngra tarix to'qquz yuz o'n birida tengri rahmatig'a bordilar"(III, 48, 241). Bundan ko'rinadiki, Qutlug' Nigorxonimda onalik muhabbati har narsadan ustun. U hatto o'z tug'ishganlaridan yillar davomida ayro yashasada, farzandi – jigargo'shasi Boburdan bir lahza ham bo'lak yasholmaydi. Bobur onasi haqida yozar ekan, uning Toshkentda yurgan og'a-inilari bilan uzoq judoliklarda yurgani, doim oilasi tinchligi uchun qayg'urganini, har nafasda oila bag'ridan bir nafas bo'lsa ham chekinmaganini eslaydi. Qutlug' Nigorxonimning turmush o'rtog'i Umarshayx Mirzoning sirli o'limidan so'ng barcha qadrdon yor-birodarlarini ko'rolmagan edi.

"Xonim xon bobom shunqor bo'lg'oli onalari, inilari, singillarinikim, Shohbegim va Sulton Mahmudxon va Nigorxonim va Davlat Sultonxonim bo'lg'aylar, ko'rmaydurlar edi. Muforaqat imtidodi (judolik muddati) o'n uch-o'n to'rt yilga tortib edi, tuqqonlarini ko'rgani Toshkandg'a mutavajjih bo'ldilar" (III, 48, 158). Demak bundan shunday xulosa chiqarsak, Nigorxonim haqiqiy oqila ayol. Garchand farzandlarining otasi, turmush o'rtog'i qazo qilsa ham, ayrim ayollardek ko'ngli o'zga yor-u do'stlar havasi bilan yonmadi. Yurtning istiqboli, farzandlarining baxti-kamoli, onalik mehrining ustunligi sababli, dilbandi Bobur Mirzoning kelajagi uchun har qancha sargardonliklarni, firoq-u g'urbatni birga bosib o'tdi. Bobur umr kitobida farzandlariga umrini baxshida qilgan oqila ayollarga, yurtiga, podshohiga sadoqat saqlagan ayollarni alohida hurmat-e'tibor bilan tilga oladi.

Bobur "Boburnoma" sahifalarida opasi Xonzodabegimning sadoqati va jasoratini qaynoq qalbidan sizilib chiqayotgan his-tuyg'ular ila tilga oladi. Asarning 1501-1502-yil voqealarida keltirilishicha, Bobur Samarqandni qo'ldan boy beradi. Natijada, Shayboniyxon sulh taklif qiladi. Chorasizlikdan bu sulhga rozi bo'lgan Bobur Samarqandni tark etadi. "Xonzodabegim ushbu chiqqonda Shayboqxonning ilgiga tushadi" (III, 48, 156). Boburning boshiga og'ir kunlar tushganda, Shayboniyxon uni halok etadigan bo'lganda — Samarqand qamali chog'i opasi Xonzodabegim unga shunday yaxshilik qiladiki, o'zini asoratga solib bo'lsa-da, ukasini qutqaradi. Bu xalqimiz tarixidagi dilbar sahifalardan biridir. Ajdodlardan me'ros bo'lib qolgan kishilarimizning bir-biriga mehru oqibati, sadoqati, fidoyiligi shunda yaqqol ko'rinadi. Xonzodabegim Shayboniyxon haramida o'n yil arosatda yashaydi. Shayboniyxon o'limidan keyin shoh Ismoil Boburning hurmati tufayli opasini inisi yoniga yubortiradi. Yaxshilik izsiz ketmaydi, deganlaridek, bu paytda Bobur Qunduz shahrida edi, u darhol chopar yuborib Marvdagi opasini Qunduzga olib keltiradi. Mirzo Bobur shaxsiyatiga xos ulug'vorlik mana shu yerda ko'rinadi. U opasini to umrining oxirlariga

qadar hurmatini joyiga qo'yadi. Qo'yingki, nafaqat opasini balki, qavm-u qarindoshlarining barchasining hurmatini joyiga qo'yib, odamiylik rishtalarini yanada mustahkamlashga harakat qiladi. Gulbadanbegim o'zining «Humoyunnoma» asarida Boburning qarindosh ayollarga bo'lgan ehtiromi borasida quyidagilarni yozadi: «Podshoh hazratlari Agra shahrida to'rt yil turdilar. Har juma kuni ammalarini ko'rgani borar edilar. Bir kun havo nihoyatda issiq edi, onam hazratlari: «Bugun havo nihoyatda issiq, agar juma kuni ko'rgani bormasangiz, nima bo'ladi, begimlar bundan xafa bo'lmasalar kerak», deb so'radilar. Podshoh onamga mana bunday javob berdilar: «Mohim, Sizdan bu gapning chiqishi taajjubdir. Hazrat Abu Said mirzoning qizlari o'z ota va birodarlaridan judo bo'lib, bu yerga kelgan, agar men ularning ko'nglini olmasam, unda nima bo'ladi?» (III, 50, 44). Bundan ko'rinadiki, Mirzo Bobur haqiqiy mard, tanti, odamoxun. U har qanday vaziyatda yaxshilikka yaxshilik bilan, kerak bo'lsa yomonlikka ham yaxshilik bilan javob qaytaradigan javonmarddir.

Vatanining tinchligini zavol, farzandining jonini uvol, erga tegish havasi ustunlik qilgan Zuhrabegi og'a singari ayollarni keskin qoralaydi. Bunday ayollarni ayol nomiga munosib ko'rmaydi. Qandaydir bir havasni deb, yurti g'animga berib qo'ygan bu kabi ayollarni yana nima deb atash mumkin, axir? Zuhrabegi og'a asli Boburning amakisi Sulton Mahmudning haramidagi ayollardan, Samarqand taxtidagi shahzoda Sulton Ali Mirzoning onasi edi. Shayboniyxondek kuchli g'animning Samarqanddek shahri azimning olishida shu beaql, kaltafahm ayolning "hissa"si bor edi. Tafsiloti buki: «Sulton Ali Mirzoning onasi Zuhrabegi og'a bilmasligidin va beaqlig'idin maxfiy Shayboniyxong'a kishi yiborur, bu mazmun bilakim, Shayboniyxon ani olur bo'lsa, o'g'li Shayboniyxong'a Samarqandni berg'ay. Otasining viloyatini olg'ondin so'ng Sulton Ali Mirzog'a berg'ay" (III, 48, 131). Bunday xom xayolga berilgan ayolning qilmishidan nafaqat o'g'li balki, butun xalq xarob bo'ldi. Temuriylarning Samarqandni tashlab, olis Kobul yurtlariga yo'l olishi, umr bo'yi Hindiston tuproqlarida turib, Andijon firoqida yashashdek jabr-u sitamga sababchi mana shu ayol bo'ldi. Mirzo Bobur bu haqda: "...bu bedavlat xotun chun noqisi aql edi, erga tegar havosi bila o'g'lining xonumonin barbod berdi".

"Shayboniyxon bir zarra parvo ham qilmadi, g'uma-g'unchachicha ham ko'rmadi" (III, 48, 132). Shayboniyxondek zakovatli g'anim o'z jigargo'shasiga shunday taqdirni ravo ko'rgan bu ayolni balki haram ayoli, cho'ri xizmatkorlaricha ham ko'zga ilmaydi. Ya'ni Vataniga nisbatan qilingan xiyonat, oxir oqibat Shayboniyxonga ham qilinajagini his etib, Zuhrabegini, Mansur Baxshi ismli bir xizmatkoriga tortiq qiladi. Oqibat Zuhrabegi og'aning hayot kitobi Mansur Baxshi qo'lida xotima topadi.

"Boburnoma"ni o'qish jarayonida Boburning iste'dodiga, iqtidoriga tan bermay iloj yo'q. Chunki asarning bir necha o'rinlarida o'z fikrlarining izohi, sharhi sifatida, tasvirlanayotgan tarixiy shaxslarga aloqador ayollar mohirona tasvirlar ta'sirida ochib beriladi. Jumladan, asarning boshlanishida ya'ni 1494-yil voqealari bayonida padari temuriy Umarshayx Mirzoni tasvirlayotganida, uning nasl nasabi, shakl shamoyili, fe'l-

atvori, jang-urushlarini batafsil bayon qilish jarayonida, Mirzoning avlodi, xotin va kanizaklari haqida ham mufassal ma'lumot keltiradi.

Ma'lumotlarga qaraganda, Umarshayx Mirzoning xotinlari:

1. Fotima Sulton og'a ,– “Mirzo baridin burun bu Fotima Sulton og'ani olib edi” (III, 49, 25). Fotima Sulton og'a mo'g'ul turkman beklari avlodidan edi. Uning farzandi Jahongirmirzo bo'lib, Mirzo Boburdan ikki yosh kichik edi.

2. Yana bir ayoli Qutluq Nigorxonimdir. U chingiziylar avlodidan bo'lib, Yunusxonning ikkinchi qizi. Uning farzandlari: Xonzodabegim va undan besh yosh kichik inisi Bobur Mirzo edi.

3. Umarshayx Mirzoning haramlaridagi ayollaridan yana biri Xoja Husaynbekning qizi Ulus og'a edi. Uning ham bir qizi bor edi, go'dakligida o'ldi. Bir yil- bir yarim yildan so'ng uni haramdan chiqardilar.

4. Yana biri Qorako'zbeqim (Maxdumsultonbegim) edi. Mirzo unga keyinchalik uylangan, ancha suyuqli xotini edi. “Umarshayx Mirzoning xushomadig'a (yoqish uchun) nasabini Sulton Abusaid mirzoning og'asi Minuchehr Mirzog'a yetkurub erdi” (III, 48, 25). Farzandi – Ruqiya Sultonbegim. Mirzoning vafotidan so'ng tug'ilgan. (“O'sha tala-to'p paytida Jonibek sultonga uzatilgan, bir-ikki o'g'illi bo'ldi, biroq bolalari turmadi”) (III, 49, 49).

Cho'ri va kanizlari ancha edi. Ulardan biri andijonlik Umid g'unchachi edi. “Mirzodin burunroq qazo qilgan” (III, 48, 25). Farzandlari: Nosir Mirzo (Boburdan to'rt yosh kichik edi), Mehrbonubegim, Shahrbonubegimlar edi.

Yana bir kanizi Og'asulton ismli g'unchachi edi. Yagona Yodgorsultonbegim ismli qizi bo'lgan. Onasi va otasi Mirzoning vafotidan so'ng, Eson Davlatbegim qo'lida tarbiyalangan.

Umarshayx Mirzoning umrining so'nggi mahallardagi kanizi Tunsulton bo'lib, u mo'g'ullardan edi.

Mirzo Bobur “Boburnoma” sahifalarida amakilari Sulton Ahmad mirzo va Sulton Mahmud mirzoni tasvirlashda ham ularning avlodiga, haramidagi ayollarga alohida to'xtalgan.

Amakisi Sulton Ahmadning avlodi vakillarini bir-bir izohlab, haramidagi xotinlari va kanizaklariga xos xususiyatlarni ham aytib o'tadi. Unga ko'ra: Sultonning ikki o'g'li bo'lib, ular kichikligida vafot etgan. Qizlaridan beshta bo'lib, to'rttasi Qutluqbegimdan, bittasi Habiba sultonbegimdan edi. Haramidagi ayollardan: – birinchi ayolini otasi Sulton Abusaid Mirzo olib bergan bo'lib, u Yunusxonning katta qizi Mehr Nigorxonim edi. “... mening onamning tuqg'on egachisi erdi”, – deya izoh berib o'tadi Bobur (III, 48, 37).

– “yana biri tarxonlardan edi. Uni Tarxonbegim der edilar. – Yana biri Tarxonbegimning ko'kaldoshi Qutluqbegim edi. Sulton Ahmad Mirzo oshiq bo'lib olgan, juda suyuqli va xo'b erka tantiq edi”. Bobur bu haqda shunday deydi: “... Sulton Ahmad Mirzo oshiqliklar bila olib edi, asru ko'p suyuqlik edi va ko'p musallit edi. Chog'ir ichar edi. Aning tirikligida Sulton Ahmad mirzo o'zga haramg'a bormas edi.

Oxir o'lturdi va badnomlig'idin xalos bo'ldi" (III, 48, 37). Demak, Sulton Ahmad Mirzoning eng suyakli ayoli Qutluqbegim botinan go'zal-u ammo, zohiran ayol nomiga nomunosib ayollardan bo'lgan desak, hech yanglishmaymiz. Sababi, ayollik nazokatini o'zida mujassam etgan har bir ayolda bu kabi yaramas illatlar bo'lmasligi lozim. Zero, may ichish erkaklarga xosdir. Erka-tantiqlik esa har qanday oqila ayolning sha'niga yarashmaydi. Hazrati Navoiyning ayollarga berilgan ta'rifi bilan aytganda: "Husni bo'lsa ko'ngilga yoqimli bo'lur, yaxshiligi bo'lsa jon ozig'idir. Aqli bo'lsa, turmush intizomli va ro'zg'or kerak yarog'i tartibli va saranjomli bo'ladi" (III, 51, 201). Bu ayolning husni bor edi, ammo oqilalik xislatidan ancha yiroqroq edi.

Sulton Ahmadning yana bir ayoli Xonzodabegim bo'lib, uning kelib-chiqishi Tirmiz xonzodalariga borib taqaladi. Buyuk muarrix bu ayol to'g'risida quyidagicha izoh berib o'tadi: "Men Samarqandg'a besh yoshimda Sulton Ahmad mirzo qoshig'a kelgan fursatda olib edi. Hanuz yuz yopig'i bor edi. Turkona rasm bilan menga buyurdilar, men yuzini ochdim"(III, 48, 38).

Yana bir ayoli Ahmad Hojibekning Latifbegim ismli qiz nabirasi bo'lib, avval Mirzoga so'ng, Hamza sultonga turmushga chiqqan. Hamza sultondan uch o'g'il ham ko'rgan.

Yana bir ayoli Sulton Arg'unning jiyani Habiba sultonbegim bo'lgan. "Boburnoma"ni diqqat bilan mutolaa qilar ekanmiz, Habiba sultonbegim bilan keyinchalik Mirzo Bobur qarindoshlik iplarini mustahkamlab unga kuyov bo'lganligini anglab olamiz. Mirzo Bobur 1506-1507-yil voqealarini bayon etar ekan, Xurosonda Alisherbek xonaqohlarini aylanib yurgan paytlari Habiba sultonbegim va uning qizini ko'rib qolganligini bayon etadi.

Ya'ni: "Sulton Ahmad mirzoning kichik qizi Ma'suma Sultonbegimni onasi Habiba Sultonbegim bu fataratlardin burunroq Xuroson olib kelgon ekandur, bir kun men okamni ko'ra kelganda onasi bila kelib, meni ko'rdi. Ko'rgachiq (shu zahotiyiq) manga xeyli mayl paydo bo'ldi. Maxfiy kishilar borib... so'zlashib andoq muqarrar qildikim, mening keyinimcha yanga qizini olib Kobulg'a kelgay" (III, 48, 326). Keyingi sahifalardagi ma'lumotlarga qaraganda, Mirzo Bobur Kobulda bo'lganida Habiba Sultonbegim qizi Ma'suma Sultonbegimni Kobulga olib boradi. Bobur u yerda Ma'suma Sultonbegimni o'z nikohiga oladi. G'ofurjon Sotimovning "Boburiyzodalar" kitobidan bu ayol va uning taqdiri haqida mufassal ma'lumotga ega bo'lamiz. Ma'lumotlarga ko'ra: "Ma'suma Sultonbegim Boburning birinchi xotini Oysha Sultonbegim vafotidan so'ng, Boburshoh uni Xurosonda uchratib qolib, o'ziga turmushga chiqishni so'ragan va Kobulga olib kelib unga uylangan. Undan bir qiz tug'ilib, u chaqaloqligidayiq onasi vafot etgan va unga onasining ismini qo'yishgan" (III, 53, 9). Keyinchalik bu qizning taqdiri yana buyuk temuriylarga borib taqaladi. Ya'ni u: "Ma'suma Sultonbegim Hirot shohi Mirzo Husayn Boyqaroning nevarasi, Mirzo Badiuzzamonning o'g'li Muhammad Zamon Mirzoga turmushga chiqadi" (III, 53, 7).

Mirzo Bobur yana bir amakisi Sulton Mahmudning shajarasi, oila ahli, avlodlarini tasvirlashda, Mirzoning haramidagi ayollarga ham bir-bir izohlar berib o'tadi. Jumladan, Mirzoning avlodlariga to'xtalib, o'n bir o'g'li va besh qizi borligini aytadi.

Haramidagi ayollardan eng kattasi – Mir Buzrug Tirmiziyning qizi Xonzodabegim edi. Mirzo uni juda sevardi. U Sulton Ma'sud Mirzoning onasi edi. "Boburnoma"dagi ma'lumotlarga ko'ra, "Ul o'lganda mirzo bisyor qattiq ta'ziyat tutqondur" (III, 48, 49). Undan so'ng Mirzo Mir Buzrugning nabirasi – Xonzodabegimning birodarzodasini oldi. Uni ham Xonzodabegim der edilar. Bir o'g'il va besh qiz ko'rdi. "O'g'li Sulton Husayn Mirzo – otasi tirikligida o'n uch yoshida tangri rahmatiga bordi" (III, 49, 62). Qizlari – kattasi Abobakr Qoshg'ariyga turmushga chiqqan. Keyingisi Bikabegim, uchinchi Oqbegim, to'rtinchisi Oybegim, beshinchisi Zaynab Sultonbegim. Bobur Mirzo xuddi amakisi Sulton Ahmad mirzoga kuyov bo'lgani singari Sulton Mahmud mirzoga ham kuyov bo'ladi. Bobur onasining taklifi bilan Sulton Mahmudning beshinchi qizi Zaynab Sultonbegimni ham o'z nikohiga oladi. Bu haqda Boburning o'zi quyidagicha yozadi: "Kobulni olg'onda onam Qutluq Nigorxonimning sa'yi bila oldim, xeyli sozvorliq (hamjihatik) bo'lmadi. Ikki-uch yildin so'ng obila zahmati (chechak xastaligi) bilan olamdin bordi" (III, 48, 49).

Sulton Ahmad Mirzoning yana bir ayoli Yunusxonning qizi, "mening onamning singlisi" (III, 48, 48) Sulton Nigorxonim edi. Undan yolg'iz o'g'il bo'lib, u Sulton Uvays Mirzo edi. Bundan ko'rinadiki, temuriy Abu Said Mirzoning har uchala o'g'li: Umarshayx Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo, Sulton Mahmud Mirzolar chingiziy Yunusxonning uch qiziga uylanishgan ekanlar.

Sulton Mahmud Mirzoning yana bir ayoli Poshshobegim bo'lib, uning nasl-nasabi Qoraqo'yluq Bahorlu aymog'idan bo'lgan turkman beklariga borib taqalardi. Otasi turkman beklaridan Ali Shukurbek edi. Bundan tashqari Mirzoning cho'ri va kanizlari ham ancha edi. Sulton Ali Mirzo va Maxduma Sultonbegimlarning onasi Zuhrabegi Og'a Sulton Mahmudning mo'tabar cho'risi edi. Kanizlari ham ancha bo'lib, Mirzodan Rajabsulton va Muhibsulton ismli ikkita qiz ko'rishgan.

Ayrim ayollar borasida o'zining xolisona fikrlarini ham aytib o'tgan. Masalan, katta buvisi Esan Davlatbegimni tasvirlashda o'sha zamon nuqtai nazaridan yondoshib xolisona baho bergan: "Xotinlar orasida fikrlash va tadbirda ulug' onam Esan Davlatbegimga yetadigani kam edi, ko'p oqila va tadbirli edi. Muhim ishlar ko'proq ularning kengashiga muvofiq yakun topardi" – deydi. Mirzo Bobur Eson Davlatbegimning Movorounnahrning oldi ayollaridan, yuksak tafakkur sohibasi bo'lganligi uchun alohida qadrlagan. Bilamizki, Bobur otasidan yosh ajraladi. Bunday paytda Boburning yoshligidan foydalanib uning yon atrofidagi beklari, amirlari xiyonatlar, xufyona harakatlar qilishadi. Xuddi shu vaziyatida Bobur qo'llab-quvvatlaydigan, maslahat beradigan, uni tushunadigan, oqilona to'g'ri yo'l ko'rsatadigan insonlarga muhtoj bo'ladi. Boburning xuddi shunday maslahatdoshi o'zining onasi Qutlug' Nigorxonim va ulug' onasi Esan Davlatbegim bo'lgan. Yana Mirzo Bobur shaxsiyatida ayollarning hurmat-e'tibori ularning nasabiga qarab emas,

balki ulardagi sadoqat, fidoiylilik, vafo kabi sof insoniylik tuyg'ularining mavjudligiga qarab xolisona baho berilgan. Mamlakatdagi barcha ayollarga birdek izzat-ikrom ko'rsatgan Mirzo Bobur, hayotining eng og'ir damlarida u bilan birga bo'lgan hatto eng oddiy xizmatchilarni ham yuqori martabalarga ko'rgan, ulardagi sadoqat tuyg'usini ulug'lab, alohida hurmat-e'tibor bilan qaragan.

Mirzo Bobur "Boburnoma"da yana bir buyuk temuriy mirzo, Sulton Husayn Mirzoning shajarasini tasvirlar ekan, uning haramidagi ahl-u ayollariga ham alohida e'tibor bergan. Husayn Boyqaroning ayrim ayollari xususida o'zining ijobiy yoki salbiy fikrlarini ham aytib o'tgan. Jumladan, Sulton Husayn – Mirzo Mansur va Feruzabegimning farzandi. Undan o'n to'rt o'g'il va o'n bir qiz farzand qolgan. Muallif Husayn Boyqaroning birinchi xotini Beka Sultonbegim haqida fikr bildirib, Badi'uzzamon undan tug'ilganini alohida zikr etadi. Shundan so'ng bu ayolning "kajxulq"ligi, bunday xotin er uchun bu yorug' dunyoda ham, u dunyoda ham do'zax azobiga tengligini aytadi. Bobur Badi'uzzamon xarakteridagi yomon jihatlari, battolligi onasidan ko'chgan degan fikrni ham bildirgan. Garchi Bobur qanchalik Husayn Boyqaro xarakterining ijobiy tomoni haqida biki bildirmasin, uning xotini Beka Sultonbegimning axloqan pastligi, shaxsiy qarashlari jamiyat manfaatlariga putur yetkazganini ta'riflab, shohni hayotda jabrdiyda tarzida tasvirlagan, uni "mardi nako" atab, bunday xotindan qutulgani bilan tabriklagan: "Avval olg'on xotuni Beka Sultonbegim edi, Sanjar Mirzo Marviyning qizi edi. Badi'uzzamon Mirzoni mundin tug'ub edi. Kajxulqlig'idin Mizro batang keldi, oxir qo'ydi va xalos bo'di, ne qilsun, haq Mirzo jonibi edi".

Zani bad dar saroyi mardi nako',

Ham dar in olam ast do'zaxi o'.

Sa'diy Sheroziy.

Ya'ni:

Yaxshi er uyida yaramas xotin,

Shu dunyoda erning do'zaxi tayin.

Demak, muallif Beka Sultonbegim haqida yozarkan, yana nafrat bilan quyidagi fikrlarni bildiradi: "Tengi hech musulmong'a bu baloni solmag'ay. Yomon xo'yluq, kajxulq xotun, iloho, olamda qolmag'ay". Dono xalqimizning: "Xotinning zo'ri- erning sho'ri" degan naqli ham aytilgani bejiz emas.

Bobur Husayn Boyqaroning yana bir xotini Xadichabegim haqida ham bir qancha fikr yuritadi. Muallif mirzoning xotinlari orqali uning kamchiliklarini, xotinlariga davlat ishlariga aralashish huquqini berib qo'yganligini, naslu nasabi g'unchachilikka borib taqaladigan, avval Sulton Abusaidga xotin bo'lgan ayolga uylangani va nihoyat sharob orqali saltanati inqirozga yuz tutganligini aytadi. Xatto Husayn Mirzo xotini Xadichabegim kirdikorlari tufayli Badi'uzzamonning o'g'li Mo'min Mirzoni qatl ettiradi. Bobur fikricha, Xadichabegim tufayli Xusayn Boyqaro o'z farzandlari bilan dushmanlashgan: "So'ngralar xud asru ixtiyor bo'lub edi. Muhammad Mo'min Mirzoni aning sa'yi bila o'lturdilar. Sulton Husayn Mirzoning o'g'lonlari yog'iyqtilar, ko'prak

muning jihatidin edi, o'zini oqila tutar edi, vale beaql va purgo'y xotun edi, rofiziya ham ekandur". Demak, Xadichabegim aslida aqlsiz, bir vaysaqi xotin bo'lsa ham, o'zini aqlli va oqila tutar ekan. G'unchachilik martabasidan begimlik martabasigacha yetishgan. Sulton Husaynning g'unchachisidan begimlik martabasiga erishgan, keyinchalik saroyda bosh begim bo'lib olgan bu ayol o'z mansabidan foydalanib Sultonning nevarasi Mo'min Mirzoning bevaqt hayotdan ko'z yumishiga sababchi bo'lgan.

Mirzoning yana bir ayoli Opoqbegim edi. Undan hech o'g'il va qiz bo'lmadi. Mirzoning suyakli xotini Popo og'acha buning ko'kaldoshi edi. O'g'il-qizi bo'lmagani uchun Popo og'achaning o'g'illarini o'g'lidek asrardi. Mirzoning xastalik chog'larida ko'p yaxshi xizmat qilardi. "Ayollardan hech kim buncha xizmat qila olmasdi. Men Hindustonga keladigan yili Hirotdan keldi. Men ham qo'ldan kelgancha ta'zim va ehtirom qildim. Chanderiyni qamal qilganda xabar keldiki, Tangri rahmatiga boribdi" (III, 49, 172). Mirzo Bobur asarda bu ma'suma ayol xususida bir talay ijobiy so'zlarni aytadi. Bu kabi ayollarning eriga bo'lgan vafosini alohida sharaflaydi. Har to'kisda bir kamchilik bo'lganidek, taqdirida ona bo'lish baxti chopmagan Opoqbegim, qaynoq taftida onalik mehri jo'sh urganligi sababli ko'kaldoshi Popo og'achaning farzandlarini oq yuvib, oq taraydi. Mirzoning suyakli ayollari qatorida yana bir ayol bu – Popo og'achadir. Husayn Mirzo uni ko'rib, sevib oldi. Bu ayol Mirzodan besh o'g'il, to'rt qiz ko'rdi. Yana bir ayoli Minglibiy og'acha bo'lib, u o'zbek edi. Shahrbonu begimga qarindoshligi bor edi. Abuturob mirzo, Muhammad Husayn mirzo, Faridun Husayn mirzo va yana ikki qizning onasi edi. Husayn Boyqaroning haramidagi ayollardan tashqari unga tortiq qilingan cho'rilar ham bor edi. Cho'rilaridan biri Latif Sulton og'achadir. Mirzoning o'g'illari Abulmuhsin mirzo va Kepak mirzo shu ayoldan tug'ilgan edi, – deya izoh beradi buyuk muarrix. Husayn Mirzoning yana bir ayoli Begisulton og'acha bo'lib, undan o'g'il-qiz bo'lmadi. Bundan tashqari, Mirzo Bobur Husayn Boyqaro ahli ayollarini tasvirlar ekan, so'zi oxirida quyidagilarni qayd qiladi: "Yana kichik-kirim cho'ri, g'unchachi ko'p edi. Xotinlari va cho'rilaridan mo'tabarlarini zikr etdik. Buni qarangi, Sulton Husayn Mirzodek ulug' podshoh, Hirotdan islom shahri podshohining bu o'n to'rt o'g'lidan uchtasi nikohdagi ayollaridan tug'ilgan edi. Fisq-u fujur o'zida, o'g'illarida va el-ulusi orasida juda keng tarqalgandi. Ushbularning kasofatidan, shunday ulug' xonadondan yetti-sakkiz yilda bir Muhammad Zamon mirzodan o'zga nom va nishon qolmadi" (III, 49, 172). Mirzo Bobur temuriylarning eng e'tiborli vakili Sulton Husayn Boyqaroning butun saltanati fahsh, aysh-ishratga nihoyatda mukkasidan ketganligi va shunday ulug' xonadondan deyarli hech zot qolmaganligini aytadi. Asar bilan to'liq tanishib chiqqan har bir kitobxonga shu narsa ayon bo'ladiki, muallif nihoyatda chinchkov. Taqdirdan kelayotgan har bir zarbalarning yuzaga kelish tub mohiyatini to'zg'i anglaydi va kitobxonga har bir bosilayotgan egri qadamning javobi albatta berilajagini tarixiy voqealarga tayanib, isbotlab o'tadi. Mirzo Bobur o'z asarida ayollar dunyosiga, ularning mamlakatda tutgan mavqeyiga hamda bu nozik xilqat egalarining mislsiz talofatlar, urush va to'qnashuvlarning oldini oluvchi buyuk timsol sifatida qaraydi. Sababi, asrning bir

necha o'rinlarida tarixiy haqiqatlar ochil berilgan. Asarning 1495-1496-yil voqealarida Sulton Mahmud mirzoning Xonzodabegimdan bo'lgan katta qizini, Abu Said mirzoning Poyanda sulton begimdan bo'lgan Haydar Mirzoga olib berib o'zaro yarash bitimini tuzadilar. Bu bitim tufayli Hisor aholisi bo'lagigan tala-to'p urushlardan xalos bo'lib, mamlakatda sozandalar to'y-tomoshga kuylarini chalishadi. Demak, fikrimizga shunday yakun yarasak, sharq xalqlarida azaldan ayol zotiga o'zgacha nazar tashlangan. Mirzo Bobur ham ayollik latofati-yu malohatini alohida lutf ila qadrlagan. Bu nozik xilqat egalariga alohida ehtiromlar ko'rsatgan. Bu undagi o'ziga xos odamoxunlik xususiyatlardan biridir.

Ойша Султон Бегим. Бобурнинг тогаси, Самарканд султони Султон Адмадхоннинг кизи беш ёшлигидаёк Бобур Мирзога уна-штириб куйилган эди. Вакт-соати етиб уй-ланган. Ундан киз фарзанд тугилиб (Фах-рунисо), бир ойдан сунг вафот этган. Бобур Мирзо Тошкентдан чикиб кетиши пайтида опаси Солиха Бегимнинг ташвикоти билан омадсиз эр дан юз угирган. 2. Зайнаб Султон Бегим. Бобур Мирзонинг иккинчи амакиси, Хисор хокими Султон Махмуд Мирзонинг бешинчи кизи. Унга Бобуршоҳ Кобул тахтини эгаллагандан ке-йин онаси Кутлуг Нигор Хонимнинг тав-сияси билан уйланган. Бирок турмуши яхши булмади. Икки-уч йилдан кейин у чечак ка-салидан вафот этган. 3. Маъсума Султон Бегим. Бобурнинг би-ринчи хотини Ойша Султон Бегим вафоти-дан сунг, Бобуршоҳ уни Хуросонда учратиб колиб, узига турмушга чикишини сураган ва Кобулга олиб келиб уйланган. Ундан бир киз тугилиб, чакалоклигидаёк онаси вафот этган ва унга онасининг исмини куйишган.

4. Моуим Бегим. Хирот шох,и Хусайн Мирзо (Бойкаро)нинг кариндошларидан бу-либ, уз даврининг етук олималаридан эди. Кенг билими, акл-заковати ва донолиги ту-файли сарой аъёнлари орасида катта обру ва иззат-икромга сазовор булган. Бобур Мирзо унга 1506 йилда Хирот зиёрати пайтида уй-ланган. 1508 йилда Носириддин Мухаммад Хумоюн Мирзо шу маликадан тугилган. Ундан кейин Борбул Мирзо, Мехр Жахон Бегим, Эсон Давлат Бегим ва Фаррух Мирзо исмли фарзандлар тугилган. Бирок улар гудаклигидаёк дунёдан куз юмган. Шундан кейин Гулбадан Бегим ва ХинДОЛ Мирзолар-ни шох Бобурнинг фармониغا биноан 1525 йилда унинг тарбиясига беришган. 5. Солиха Султон Бегим. Бу малика Дил-дор Огача номи билан танилган булиб, шах-зодалар Абу Носир Мухаммад (Хиндол) Мирзо, Олур (Алвор) Мирзо хамда малика-лар Гулранг Бегим, Гулчехра Бегим ва Гул-бадан Бегимлар хам ана шу маликадан ту-гилганлар. Атокли шаркшунос-тарихчи ва таржимон А. Бевериж хонимнинг тахмини-ча Бобуршоҳнинг ушбу маликага уйланиши “Бобурнома”нинг узилиб колган даври, яъни 1511-1519 йилларга тугри келади. 6. Гулрух Бегим. Комрон Мирзо, Аска-рий Мирзо, Шохрух Мирзо, Ахмад Мирзо ва Гулзор Бегимлар шу маликадан тугилган. 7. Биби Муборика Бегим. Бобуршоҳ ва-фотидан сунг бева колган, айрим манба-ларда Бека Бегим Афгоний малика номла-ри билан хам юритилади. “Хумоюннома”да

Бобуршоҳнинг Хиндистонга юриши олди-дан (яъни, 1519 йиллар атрофида) Юсуф-зай деб аталган афгон уруги сардори Маликшоҳ Мансурнинг кизи булган Афгон оғачани уз никоҳига олгани хақида суз юритилади. Ушбу малика ана шу Бека Бегим, яъни Биби Муборика эди. Тарихнавис Хофиз Мухдмаднинг гувоҳлик беришича, Биби Муборика Бобуршоҳнинг энг кенжа ва энг севимли маликаси булган. Хиндистон сари килинган юришларида доим хамроҳлик ва хамдардлик килган садокатли малика эди. Хиндистонга 1529 йилда малика Мохим Бегим ва Гулбадан Бегимлар билан бирга кучиб келган. Бирок тақдир унга фарзанд ато килмади. Бу хол, муаллифнинг фикрича, хасадгуй кундошларнинг турли дорилар билан унинг пуштини пинхона куритиш ва подшоҳ эрининг мижозини сусайтиришга уринишлари натижаси эди. Бирок малика Биби Муборика Бегим Бобуршоҳдан фарзанд курмаган булса хам, эрига ута садокатли ва вафодор булган. Шершоҳ Сур тазйики остида саройдагилар Агра ва Дехлини ташлаб чикиб кетаётган аянчли бир пайтда мархум эрининг васиятини амалга ошириш мақсадида Шершоҳнинг рухсати билан Бобурнинг кабрини Кобулга кучириб олиб келиб дафн этган. У Акбаршоҳ давригача яшаб иззат-икромда умргузаронлик килган. Унинг акаси булмиш Мир Жалолхон Бобуршоҳнинг Хиндистон сари юришларида бирга булиб, унга садокат билан хизмат килган.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1997. – 350 b.
2. Mirzayev S. O'zbek adabiyoti tarixi (XV–XVI asrlar). – Toshkent: O'qituvchi, 1977. – 280 b.
3. Abdug'afurov A. Bobur she'riyati. – Toshkent: Fan, 1994. – 210 b.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2009. – 420 b.
5. Yo'ldoshev M. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2012. – 300 b.